

UNIVERSITATEA VALAHIA TÂRGOVIȘTE

**BISERICI DE LEMN DIN JUDEȚUL MEHEDINȚI.
STAREA ACTUALĂ DE CONSERVARE,
STRATEGII DE PROTECȚIE ȘI PUNERE ÎN VALOARE**

Coordonator științific:

Prof. univ. dr. Ioan Opreș

Doctorand:

Carmen-Elena Mladin (Bălțeanu)

Târgoviște

2023

Astăzi, statutul bisericii de lemn oscilează între protejarea lor ca monumente istorice și lipsa fondurilor economice care să le asigure restaurarea și conservarea, majoritatea dintre acestea necesitând intervenții de urgență mult prea costisitoare pentru potențialul economic al satelor deja părăsite sau îmbătrânite, între inițiativa preoților și a comunității de a contribui la salvarea acestora și neputința de a răspunde cerințelor parțiale sau totale legislative. Dacă măsurile concrete de conservare și salvare a acestor monumente arhitecturale vor întârzia, această pagină de istorie a arhitecturii românești a lemnului și a iconografiei religioase rurale, dezvoltată în câteva secole de existență, va fi una pierdută.

Tema mea de cercetare o constituie bisericile de lemn mehedintene, din perioada secolelor XVIII-XIX, sub aspect tipologic și decorativ, precum și studierea in situ a stării actuale de conservare a acestora. Motivația cercetării s-a născut din necesitatea impusă pe de o parte de starea precară de conservare a multora dintre ele care se îndreaptă spre colaps în numeroase cazuri, iar pe de altă parte din imperativul consemnării acestui patrimoniu național perisabil.

Această teză este rezultatul cercetării pictorului iconar și restauratorului care privește neputincios la procesele de degradare, în evoluție continuă, care afectează monumentele de lemn și componentele liturgice din interiorul acestora. Pornind de la aceste premise, mi-am propus să analizez fiecare biserică având în vedere următoarele obiective:

1. Caracteristicile constructive, care să cuprindă esența de lemn folosită, tehnicile de asamblare, materia primă folosită pentru confecționarea acoperișului, așezarea clopotniței, tipuri de modenaturi și decorații sau sculpturi în lemn.
2. Identificarea zugravilor care au activat în zona Mehedințului prin intermediul observării caracteristicilor plastice individuale.
3. Realizarea unui repertoriu iconografic reprezentativ care să cuprindă atât pictura murală, interioară și exterioară, cât și pe cea realizată pe panouri sau frize de lemn.
4. Alcătuirea unui repertoriu al pisaniilor, zugraviilor și inscripțiilor, aici referindu-mă la inscripțiile pe care le-am găsit pe stratul pictural.
5. Semnalarea bisericilor în stare de colaps și a celor care necesită intervenții de urgență prin câteva studii de caz.

6. Realizarea unui corpus de fișe de conservare și propuneri de restaurare pentru fiecare biserică cercetată, prin menționarea datelor de identificare, a stării actuale de conservare și propuneri de restaurare în funcție de accesul sau posibilitatea analitică de cercetare locală.

7. Ca și ultim obiectiv, propunerea unor strategii de protecție și punere în valoare a acestei identități culturale naționale și locale.

Pentru atingerea acestor obiective am structurat teza în 8 capitole. Instrumentele de cercetare utilizate sunt metoda de cercetare istorico-comparativă, metoda tipologică, formal-stilistică și epigrafică. Sursa primară preponderentă de cercetare este materialul vizual al monumentelor.

Capitolul I tratează Istoricul cercetărilor bisericilor de lemn românești și cadrul legislativ de protejare a acestora. Un subcapitol face referire la cercetările la nivel national, la prima regiune istorică cercetată și se continuă cu restul zonelor istorice. Următorul subcapitol este centrat pe cercetările făcute în județul Mehedinți. Al treilea subcapitol tratează istoricul legislativ de ocrotire a monumentelor istorice la nivel national și în mod particular istoricul protejării bisericilor de lemn mehedințene și bihorene.

Capitolul al II-lea este dedicat aspectelor istorice și sociale mehedințene din perioada secolelor XVIII-XXI. Invaziile turcești și stăpânirea austriacă urmate de plusul de prosperitate din timpul domniei lui A.I.Cuza sunt reperele istorice care au determinat adaptările sociale ale locuitorilor. Un subcapitol tratează diferitele faze de existență, colaps, demolare sau înlocuire în perioada secolelor XVIII-XX. Cel de-al doilea subcapitol analizează bisericile de lemn aflate în colaps în secolul al XXI-lea.

Capitolul al III-lea abordează caracteristicile constructive, tipologia bisericilor, mobilierul și obiectele de cult din lemn. Este împărțit în două subcapitole, unul tratează caracteristicile constructive, tipologia, ciopliturile specifice în lemn și simbolistica acestora. Celălalt prezintă piesele de mobilier și obiectele de cult conținute de bisericile cercetate.

Capitolul al IV-lea abordează inflexiunile populare din iconografia bisericilor de lemn și este împărțit în trei subcapitole. Primul subcapitol prezintă pictura murală, pictura iconostaselor și a icoanelor mobile. Al doilea analizează parcursul itinerant al principalilor meșteri zugravi care au semnat o parte din picturile murale sau ale iconostaselor și icoanelor mobile. Un alt subcapitol conține un studiu de caz: icoana *Sfinților Flor și Lavru* din biserica din Turtaba, o reprezentare

rară în iconografia românească și în același timp singura icoană din județul Mehedinți cu menționarea unui text liturgic pe suprafața picturală.

Capitolul al V-lea prezintă zugravii, pisaniile, ctitorii și inscripțiile. Observăm prezența aceluiași zugrav în mai multe biserici, mai ales a celor care își făcuseră ucenicia în anumite școli mănăstirești de pictură. Pisaniile, ctitorii și inscripțiile de pe stratul pictural oferă date prețioase istorice și sociale, ele contribuind la păstrarea memoriei colective a comunităților.

Capitolul al VI-lea analizează starea actuală de conservare și propuneri de restaurare. Sunt realizate fișe pentru fiecare biserică cercetată. Fișa conține hramul, inventarul icoanelor mobile, ușilor împărătești și diaconești, iconostaselor complete sau incomplete și starea acestora de conservare la momentul actual.

Capitolul al VII-lea tratează mai multe studii de caz și este împărțit în 7 subcapitole. Fiecare subcapitol analizează iconografia specifică bisericii prezentate. Vectorul energetic al imaginilor se conturează prin gamele cromatice și compozițiile create, prin factura populară născută din interpretarea canoanelor picturii bizantine. Valoarea picturii de panou, reprezentată în arta realizării icoanelor, nu se limitează doar la rafinementele populare iconografice, ci și la stilistica proprie fiecărui meșter zugrav care rezultă din atașamentul față de tradiția bizantină și brâncovenească filtrat prin filoane populare proprii.

Capitolul al VIII-lea propune câteva strategii de protecție și promovare a acestor biserici. Potențialul deja existent prin localizarea acestor monumente în proximitatea celei mai mari rezervații botanice naționale, respectiv a Pădurii de liliac de la Ponoarele, ar putea contribui la delimitarea, instituirea și promovarea unui peisaj cultural, care s-ar putea înscrie în lista UNESCO. Aplicarea acestei strategii ar putea contribui la stabilitatea unei economii durabile a zonei.

În baza analizei celor prezentate au fost formulate mai multe concluzii dintre care le voi enumera pe cele mai importante.

Contextul istoric de la începutul secolului al XVIII-lea, cu invaziile turcești și ocupația austriacă, a avut ca rezultat instabilitatea permanentă a populației. Abia în timpul domniei lui Cuza, stabilitatea economică se reflectă și în numărul de construcții sau reabilitări ale bisericilor. Cu toate acestea, catagrafia din 1845 menționa existența a 245 biserici de lemn din care au rezistat timpului doar în jur de 42 conform cercetărilor noastre.

Lăcașul de cult mehedințean păstrează forma simplă și familiară, de împărțire a

spațiilor sacre, comună pentru întreg spațiul românesc. Construcția din lemn se compune dintr-o navă dreptunghiulară cu pereții altarului decroșați față de aceasta sau cu pereții în prelungirea acesteia. Prima variantă este cea mai întâlnită. Cele două categorii predominante de construcții religioase din lemn permit o anumită individualizare a fiecărei biserici prin tipul de pridvor ales, prin poziționarea clopotniței, prin dimensiuni, soluții arhitecturale de îmbinare, elemente decorative cioplite și prin decorarea spațiului liturgic interior.

Pridvoarele, prin rolul lor atât de fațadă a bisericii cât și acela de liant între lumea exterioară și spațiul sacru interior, cunosc cele mai multe tipuri constructive. Pronaosul sau „biserica femeilor” este și el personalizat prin peretele care îl desparte de naos. Acest perete prezintă goluri mai mari sau mici, este construit până la boltă sau doar până la jumătatea pereților. Peretele comun cu naosul, denumit și „mica tâmplă”, era parte din spațiul sacru dedicat femeilor, în consecință este acoperit de cel puțin patru icoane împărătești, numărul acestora variind în funcție de spațiul de expunere. Și în zona altarului observăm o particularitate regională de construcție. Prin tehnica de așezare a bânelor peretelui nordic, la unele biserici, apare un spațiu distinct în zona proscomidiarului, astfel că lățimea de retragere față de pereții naosului este mai mică în partea nordică.

Meșteșugul cioplierii în lemn nu este un fenomen izolat. El este parte din arta populară românească. Prin el se exprimă originalitatea mediului rural. Prin ridicarea unei biserici, meșterul român poate să-și exprime sensibilitatea și orizontul vieții sale. În cioplirea elementelor constructive ale bisericii de lemn, în icoane sau mobilier liturgic, meșteșugul se transformă în artă. O artă populară locală, cu motive decorative specifice zonei, elemente perpetuate din experiențele și evenimentele istorice locale.

Iconografia interioară din perioada secolelor XVIII-XIX, din bisericile prezentate, este concentrată la nivelul iconostasului și tâmplei din biserica femeilor. Abia de la jumătatea secolului al XIX-lea, când bisericile încep să fie tencuite, atât la interior, cât și la exterior, pictura murală începe să fie prezentă. Unele teme iconografice apusene au fost preluate și de zugravii locali. Cele mai întâlnite reprezentări sunt: *Dumnezeu-Tatăl*, *Ochiul Atot-Văzător*, *Învierea*, *Sfânta Treime*. Pictura exteriorului, fenomen specific doar spațiului ortodox românesc, are un program tematic fix, destul de simplificat dacă facem comparație cu alte regiuni istorice românești. În pridvor este reprezentat fie hramul bisericii, fie *Sfinții Apostoli Petru și Pavel*. Există biserici unde găsim ambele reprezentări. Celelalte laturi ale bisericii sunt decorate cu medalioane în care sunt

reprezentați Apostoli, Mucenițe, Profeți alături de *Sfântul Christofor*, care completează tabloul picturii exterioare la toate monumentele. În interiorul bisericilor, programul iconografic mural este destul de redus. Pe bolta naosului este reprezentată *Maica Domnului Platytera* cu *Sfinții Arhangheli* iar pe pereți *Sfinți Ierarhi*. Pictura naosului se reduce, de cele mai multe ori, la *Iisus Pantocrator* pe boltă și *Sfinți Militari* pe pereții nordic și sudic. Uneori pe timpanul naosului găsim reprezentări fie ale *Jertfei lui Avraam*, fie ale *Dreptului Melchisedec*. Pronaosul este dominat de *Maica Domnului Platytera* pe boltă și *Sfinte Mucenițe* în registrele inferioare ale pereților.

Icoanele mobile decorează toate catapetesmele monumentelor. Acestora li se alătură icoanele împărătești, din naos și pronaos, și panourile decorative de la baza iconostasului. Cu mici excepții, la toate catapetesmele cercetate registrele cu icoane sunt integrale. Într-un viitor apropiat, când icoanele mobile vor putea fi analizate în condiții optime, se vor putea completa, eventual modifica anumite date. Cercetarea prezentată s-a făcut de la nivelul privitorului către catapeteasmă, deci de la o distanță de minim 2 m. Înlăturarea depunerilor de pe suprafețele picturale și restaurarea acestora își vor aduce un aport semnificativ la completarea analizei științifice. Doar cercetările viitoare vor stabili cauzele inexistenței ușilor diaconești. În prezent, acestea s-au păstrat doar într-o singură biserică dintre cele cercetate.

Atmosfera pitorească și narativă împreună cu gama cromatică restrânsă devin coordonatele definitorii ale picturii laice postbizantine românești ale secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea. Meșterii zugravi folosesc elemente ale curentului baroc, neoclasic sau brâncovenesc. Împreună cu aceste elemente împrumutate, în pictura acestora apar și componente ale realității din mediul înconjurător. Acestea sunt combinate în funcție de nota personală a fiecăruia, de accesul la unele cărți bisericești care conțineau miniaturi sau din contactul cu erminiile adoptate de la alți zugravi. Observăm prezența aceluiși zugrav în mai multe biserici, mai ales a celor care își făcuseră ucenicia în anumite școli mănăstirești de pictură. Se remarcă patru zugravi locali, cu o activitate foarte intensă: Ghițe zugrav, Mihai zugrav, Simion zugrav și Ioan din Pocruia.

Dintre sfinții ocrotitori ai bisericilor, recurența cea mai mare o au *Sfântul Nicolae* și *Sfinții Îngeri*, în bisericile cu hramul Sf. Nicolae icoanele cu Sfinții Îngeri ocupând locuri vizibile așa cum se poate vedea și în biserica de lemn din Turtaba. Pisaniiile erau așezate în cele mai multe cazuri pe peretele de vest, în interiorul pronaosului. Sunt și situații în care în unele biserici acestea sunt așezate pe exteriorul peretelui vestic. S-a observat că unele pisanii vechi, inițiale, au fost

înlocuite cu pisani noi așezate la momentul renovării sau resfințirii bisericii. O asemenea situație am întâlnit la biserica din Giurești.

Inscripțiile și însemnările de pe cărțile liturgice oferă date prețioase istorice și sociale, ele contribuind la păstrarea memoriei colective a comunităților. Multe dintre acestea au contribuit la stabilirea unor cronologii exacte și a reconstituirii unor evenimente din viața bisericii sau a comunității locale.

De-a lungul timpului, unele biserici și-au schimbat hramul la momentul unor reparații parțiale sau de anvergură, reparații marcate, conform canoanelor ortodoxe, prin resfințirea bisericii și adăugarea sau înlocuirea cu un hram nou. Acest aspect ar necesita anumite actualizări și în Lista monumentelor istorice. Și unele datări ale bisericilor consemnate în aceeași listă ar trebui revizuite. Sunt cazuri în care acestea nu corespund situației de pe teren.

Starea actuală de conservare la majoritatea bisericilor este una precară, fiind necesare intervenții de urgență. Infiltrațiile de la nivelul acoperișului, umiditatea ascendentă și de capilaritate, fluctuațiile bruște de temperatură, factorii antropici, lipsa fundației sau a unui soclu și așezarea direct pe sol sunt factorii determinanți care au dus la degradările existente, atât la nivelul structurii arhitecturale cât și al obiectelor și podoabelor liturgice interioare. Unele propuneri de conservare și restaurare ar trebui aplicate în regim de urgență pentru a se asigura cel puțin o conservare primară, de consolidare preventivă, până la executarea unor proceduri mai ample de conservare și restaurare.

Potențialul deja existent prin localizarea acestor monumente în proximitatea celei mai mari rezervații botanice naționale, respectiv a Pădurii de liliac de la Ponoarele, ar putea contribui la delimitarea, instituirea și promovarea unui peisaj cultural, care s-ar putea înscrie în lista UNESCO. Aplicarea acestei strategii ar putea contribui la stabilitatea unei economii durabile a zonei. Realizarea unei infrastructuri locale de drumuri și indicatoare care să semnaleze drumul către monument, amplasarea unor puncte unde turiștii ar putea să facă mici popasuri ar putea dezvolta potențialul economic local. Oferirea unor servicii destinate celor care călătoresc prin zonă ar fi benefică și prin prisma creării unor locuri de muncă pentru rezidenții acestor așezări. Dintr-un mic hub oferit turiștilor s-ar putea dezvolta și servicii conexe precum ghidaje locale sau cazări la localnici.

Noutatea și originalitatea științifică a acestei lucrări constă în cercetarea pluridisciplinară a dimensiunii istorico-artistice a picturii religioase prin prisma interferențelor artistice și sociale. Această cercetare nu epuizează toate aspectele tematicilor abordate, timpul alocat cercetării fiecărei biserici fiind relativ redus în comparație cu valențele patrimoniale conținute. Tipologia monumentelor funerare și inscripțiile aferente perioadei secolelor XVIII-XIX din cimiterile unde sunt amplasate aceste biserici, inscripțiile aflate pe cărțile liturgice folosite în secolul al XIX-lea, meșteri dulgheri sau echipe, traseele urmate de acești meșteri sau de pictorii itineranți, ctitorii bisericilor sunt doar câteva subiecte care ar putea fi tratate în cercetări viitoare.

Fiecare monument prezentat în această lucrare va continua să existe cel puțin prin mențiunile consemnate despre istoric, reparații, pisanii, ctitori, structură și decor sculptat, prin descrierea pieselor de patrimoniu mobil și imobil.

UNIVERSITÉ VALAHIA de TÂRGOVIȘTE

**ÉGLISES EN BOIS DANS LE DÉPARTEMENT DE MEHEDINȚI.
ÉTAT ACTUEL DE CONSERVATION,
STRATÉGIES DE PROTECTION ET DE MISE EN VALEUR**

Coordonnateur scientifique:

Prof. univ. dr. Ioan Opreș

Doctorant:

Carmen-Elena Mladin (Bălțeanu)

Târgoviște

2023

Aujourd'hui, le statut de l'église en bois oscille entre leur protection en tant que monuments historiques et le manque de fonds économiques pour assurer leur restauration et leur conservation, car la plupart nécessitent des interventions d'urgence bien trop coûteuses pour le potentiel économique des villages déjà abandonnés ou vieillissants, entre l'initiative des prêtres et de la communauté pour contribuer à leur sauvetage et l'incapacité de répondre aux exigences partielles ou totales des lois. Si les mesures concrètes pour préserver et sauver ces monuments architecturaux tardent, cette page de l'histoire de l'architecture roumaine en bois et de l'iconographie religieuse rurale, développée au cours de plusieurs siècles d'existence, sera perdue.

Mon sujet de recherche porte sur les églises en bois du département de Mehedinți, de la période des siècles XVIII-é – XIX-é, sous les aspects typologiques et décoratifs, ainsi que l'étude in situ de leur état de conservation actuel. La motivation de la recherche est née de la nécessité imposée d'une part par l'état de conservation précaire de beaucoup d'entre eux qui, dans de nombreux cas, sont en voie de s'effondrer, et d'autre part par l'impératif d'enregistrer ce patrimoine national périssable.

Cette thèse est le résultat des recherches du peintre d'icônes et restaurateur qui regarde impuissant les processus de dégradation en constante évolution affectant les monuments en bois et les éléments liturgiques contenues par celles-ci. Partant de ces prémisses, je me suis proposé d'analyser chaque église, compte tenu des suivants objectifs:

1. Les caractéristiques constructives, qui incluent l'essence de bois utilisée, les techniques d'assemblage, la matière première utilisée pour la construction de la toiture, l'emplacement du tour-clocher, les types de moulures et décorations ou les sculptures en bois.
2. L'identification des peintres qui ont travaillé dans la région de Mehedinți par l'observation de leurs caractéristiques plastiques individuelles.
3. La réalisation d'un répertoire iconographique représentatif comprenant à la fois la peinture murale, intérieure et extérieure, ainsi que celle réalisée sur panneaux ou frises en bois.
4. La constitution d'un répertoire d'écrits, de peintures et d'inscriptions votives, faisant ici référence aux inscriptions que nous avons trouvées sur la couche picturale.
5. Signaler les églises en état d'effondrement et celles qui nécessitent une intervention d'urgence, par l'intermédiaire de quelques études de cas.

6. La réalisation d'un corpus de fiches de conservation et de propositions de restauration pour chaque église recherchée, en mentionnant les données d'identification, l'état actuel de conservation et des propositions de restauration en fonction de l'accès ou de la possibilité analytique de recherche locale..
7. Comme dernier objectif, la proposition de stratégies de protection et de mise en valeur de cette identité culturelle nationales et locale.

Pour atteindre ces objectifs, j'ai structuré la thèse en 8 chapitres. Les outils de recherche utilisés sont la méthode de recherche historique-comparative, la méthode typologique, formelle-stylistique et épigraphique. La source primaire et principale de recherche primaire est le matériel visuel des monuments.

Le chapitre I traite de l'histoire de la recherche sur les églises roumaines en bois et du cadre législatif pour les protéger. Un sous-chapitre fait référence aux recherches au niveau national, à la première région historique étudiée et se poursuit avec le reste des zones historiques. Le sous-chapitre suivant envisage les recherches effectuées dans le département de Mehedinți. Le troisième sous-chapitre traite de l'histoire législative de la protection des monuments historiques au niveau national et, notamment, de l'histoire de la protection des églises en bois de Mehedinți et de Bihor.

Le chapitre II est consacré aux aspects historiques et sociaux de Mehedinți des siècles XVIII-é –XXI-é. Les invasions turques et la domination autrichienne suivies de la prospérité ajoutée sous le règne d'A.I.Cuza sont les jalons historiques qui ont déterminé les adaptations sociales des habitants. Un sous-chapitre traite des différentes phases d'existence, d'effondrement, de démolition ou de remplacement au cours des siècles XVIII-é – XX-é. Le deuxième sous-chapitre analyse des églises en bois en état d'effondrement au XXI-é siècle.

Le chapitre III aborde les caractéristiques constructives, la typologie des églises, le mobilier et les objets de culte en bois. Il est divisé en deux sous-chapitres, l'un traite des caractéristiques constructives, de la typologie, des sculptures spécifiques en bois et de leur symbolisme. L'autre présente les meubles et objets de culte contenus dans les églises étudiées.

Le chapitre IV aborde les inflexions populaires de l'iconographie des églises en bois et est divisé en trois sous-chapitres. Le premier sous-chapitre présente la peinture murale, la peinture d'iconostases et d'icônes mobiles. Le deuxième, analyse le parcours itinérant des principaux peintres qui ont signé une partie des peintures murales ou des iconostases et icônes mobiles. Un

autre sous-chapitre contient une étude de cas : l'icône des *Saints Flor et Lavru* de l'église de Turtaba, une représentation rare dans l'iconographie roumaine et en même temps la seule icône du département de Mehedinți avec la mention d'un texte liturgique sur la surface picturale.

Le chapitre V présente les peintres, les inscriptions votives, les fondateurs et les inscriptions. On observe la présence du même peintre dans plusieurs églises, notamment ceux qui avaient fait leur apprentissage dans certaines écoles monastiques de peinture. Les inscriptions votives, les fondateurs et les inscriptions sur la couche picturale fournissent de précieuses données historiques et sociales, contribuant à la préservation de la mémoire collective des communautés.

Le chapitre VI analyse l'état actuel de conservation et des propositions de restauration. Des fiches sont réalisées pour chaque église étudiée. La fiche contient le patronnage, l'inventaire des icônes mobiles, des portes royales et diaconesses, des iconostases complètes ou incomplètes et leur état de conservation actuel.

Le chapitre VII traite de plusieurs études de cas et est divisé en 7 sous-chapitres. Chaque sous-chapitre analyse l'iconographie propre à l'église présentée. Le vecteur énergétique des images se dessine à travers les gammes chromatiques et les compositions créées, par la facture populaire née de l'interprétation des canons de la peinture byzantine. La valeur de la peinture sur panneau, représentée dans l'art de réaliser des icônes, ne se limite pas seulement aux raffinements iconographiques populaires, mais aussi au style de chaque peintre, qui résulte de l'attachement à la tradition byzantine et de l'époque du prince Brâncoveanu filtrée à travers leurs propres veines populaires.

Le chapitre VIII propose quelques stratégies pour la protection et la promotion de ces églises. Le potentiel déjà existant en situant ces monuments à proximité de la plus grande réserve botanique nationale, à savoir la Forêt de lilas de Ponoarele, pourrait contribuer à la délimitation, à l'établissement et à la promotion d'un paysage culturel, qui pourrait être inscrit sur la liste de l'UNESCO. L'application de cette stratégie pourrait contribuer à la stabilité d'une économie durable de la région.

Sur la base de l'analyse de ce qui a été présenté, plusieurs conclusions ont été formulées, dont je citerai les plus importantes.

Le contexte historique du début du XVIIIe siècle, avec les invasions turques et l'occupation autrichienne, entraîne une instabilité permanente de la population. Ce n'est que sous

le règne de Cuza que la stabilité économique se reflète également dans le nombre de constructions ou de réhabilitations d'églises. Cependant, le recensement de 1845 mentionnait l'existence de 245 églises en bois dont seulement 42 environ ont survécu selon nos recherches.

Le lieu de culte de Mehedinți conserve la forme simple et familière de division des espaces sacrés, communs à tout l'espace roumain. La construction en bois se compose d'une nef rectangulaire avec les murs de l'autel décrochés ou avec les murs dans son prolongement. La première option est la plus courante. Les deux catégories prédominantes de constructions religieuses en bois permettent une certaine individualisation de chaque église à travers le type de porche choisi, à travers le positionnement du tour-clocher, à travers les dimensions, les solutions architecturales de jonction, les éléments décoratifs sculptés et à travers la décoration de l'espace liturgique intérieur.

Les porches, par leur rôle à la fois de façade de l'église et de lien entre le monde extérieur et l'espace sacré intérieur, démontrent le plus grand nombre de types constructifs. Le pronaos ou « l'église des femmes » est également personnalisé par le mur qui le sépare de la nef. Ce mur présente des interstices plus ou moins grands, est construit jusqu'à la voûte ou seulement à mi-hauteur des murs. Le mur commun avec la nef, également appelé "petit temple", faisait partie de l'espace sacré dédié aux femmes et il est donc recouvert par au moins quatre icônes royales, leur nombre variant selon l'espace d'exposition. Et dans la zone de l'autel, nous remarquons aussi une particularité de construction régionale. Grâce à la technique de pose des poutres du mur nord, dans certaines églises, un espace distinct apparaît dans la zone proscomidiaire, de sorte que la largeur de la retraite par rapport aux murs de la nef est plus petite dans la partie nord.

La maîtrise de la sculpture en bois n'est pas un phénomène isolé. Il fait partie de l'art roumain populaire. Par lui, on exprime l'originalité du milieu rural. En construisant une église, l'artisan roumain peut exprimer sa sensibilité et l'horizon de sa vie. En sculptant les éléments constructifs de l'église en bois, en icônes ou en mobilier liturgique, l'artisanat se transforme en art. Un art populaire local avec des motifs décoratifs spécifiques à la région, éléments perpétués d'expériences et d'événements historiques locaux.

L'iconographie intérieure de la période des siècles XVIII-é – XIX-é, provenant des églises présentées, est concentrée au niveau de l'iconostase et du temple de l'église des femmes. Ce n'est qu'à partir du milieu du XIX-é siècle, lorsque les églises commencent à être enduites, tant à l'intérieur qu'à l'extérieur, que la peinture murale commence à être présente. Certains

thèmes iconographiques occidentaux sont également repris par des peintres locaux. Les représentations les plus courantes sont : *Dieu le Père, l'Œil Tout-Voyant, la Résurrection, la Sainte Trinité*. La peinture extérieure, phénomène spécifique uniquement à l'espace orthodoxe roumain, a un programme thématique fixe, assez simplifié si on le compare avec d'autres régions historiques roumaines. Dans le porche est représenté soit le saint patron de l'église, soit les *Saints apôtres Pierre et Paul*. Il y a des églises où l'on retrouve les deux représentations. Les autres côtés de l'église sont décorés de médaillons dans lesquels les Apôtres, les Martyres, les Prophètes sont représentés aux côtés de *Saint Christophe*, ce qui complète le tableau de la peinture extérieure de tous les monuments. À l'intérieur des églises, le programme iconographique mural est assez limité. Sur la voûte de la nef est représentée la *Notre-Dame Platytera* avec les *Saints Archanges* et sur les murs les *Saints Hiérarques*. La peinture de la nef se réduit, la plupart du temps, à *Jésus Pantocrator* sur la voûte et aux *Saints Militaires* sur les murs nord et sud. Parfois, sur le tympan de la nef, on trouve des représentations soit du *Sacrifice d'Abraham*, soit de la *Justice de Melchisédech*. Le pronaos est dominé par *Notre-Dame Platytere* sur la voûte et *Les Saintes Martyres* dans les registres inférieurs des murs.

Les icônes mobiles décorent toutes les iconostases des monuments. À celles-ci on ajoute les icônes royales, de la nef et du pronaos, et les panneaux décoratifs à la base de l'iconostase. À quelques exceptions près, dans toutes les iconostases étudiées, les registres d'icônes sont complets. Dans un futur proche, lorsque les icônes mobiles pourront être analysées dans des conditions optimales, il sera possible de compléter, voire de modifier certaines données. La recherche présentée a été réalisée à partir du niveau du voyant vers l'iconostase, donc à une distance d'au moins 2 m. L'élimination des dépôts des surfaces picturales et leur restauration apporteront une contribution significative à l'achèvement de l'analyse scientifique. Seules des recherches futures permettront d'établir les causes de la non-existence des portes du diacre. Actuellement, ils n'ont été conservés que dans une seule église parmi celles étudiées.

L'atmosphère pittoresque et narrative ainsi que la gamme chromatique restreinte deviennent les coordonnées déterminantes de la peinture laïque roumaine post-byzantine des XVIII-é et XIX-é siècles. Les maîtres peintres utilisent des éléments du courant baroque, néoclassique ou de l'époque du prince Brâncoveanu. Parallèlement à ces éléments empruntés, des composantes de la réalité du milieu environnant apparaissent également dans leur peinture. Celles-ci se combinent selon la note personnelle de chacun, l'accès à certains livres

ecclésiastiques contenant des miniatures, ou le contact avec des normes écrites adoptées d'autres peintres. On observe la présence du même peintre dans plusieurs églises, notamment ceux qui avaient fait leur apprentissage dans certaines écoles monastiques de peinture. Quatre peintres locaux se distinguent, avec une activité très intense : Ghițe zugrav, Mihai zugrav, Simion zugrav et Ioan de Pocruia.

Parmi les saints patrons des églises, *Saint Nicolas* et les *Saints Anges* ont la fréquence la plus élevée dans les églises dédiées à Saint Nicolas, les icônes avec les Saints Anges occupant des places visibles comme on peut le voir dans l'église en bois de Turtaba. Les inscriptions votives étaient placés dans la plupart des cas sur le mur ouest, à l'intérieur du pronaos. Il existe également des situations où, dans certaines églises, ils sont placés à l'extérieur du mur ouest. On a remarqué que certains inscriptions votives anciennes, originaux, ont été remplacés par de nouvelles inscriptions votives placés lors de la rénovation ou de la reconsécration de l'église. J'ai rencontré une situation similaire à l'église de Giurești.

Les inscriptions et les notes sur les livres liturgiques fournissent de précieuses données historiques et sociales, contribuant à la préservation de la mémoire collective des communautés. Beaucoup d'entre eux ont contribué à l'établissement de chronologies précises et à la reconstitution d'événements de la vie de l'Église ou de la communauté locale.

Au fil du temps, certaines églises ont changé de patron au moment de réparations partielles ou importantes, réparations marquées, selon les canons orthodoxes, par la nouvelle consécration de l'église et l'ajout ou le remplacement d'un nouveau patron. Cet aspect nécessiterait également quelques mises à jour de la Liste des Monuments Historiques. Et certaines datations des églises enregistrées dans la même liste devraient être révisées. Il y a des cas où ils ne correspondent pas à la situation sur place.

L'état actuel de conservation de la plupart des églises est précaire et nécessite des interventions d'urgence. Les infiltrations depuis la toiture, l'humidité ascendante et capillaire, les brusques variations de température, les facteurs anthropiques, l'absence de fondation ou de socle et l'assise directement au sol sont les facteurs déterminants qui ont conduit aux dégradations existantes, tant au niveau de la structure architecturale, que au niveau des objets et décorations liturgiques intérieures. Certaines propositions de conservation et de restauration devraient être appliquées de toute urgence pour assurer au moins une conservation primaire et une

consolidation préventive, jusqu'à ce que des procédures de conservation et de restauration plus étendues soient mises en œuvre.

Le potentiel déjà existant en situant ces monuments à proximité de la plus grande réserve botanique nationale, à savoir la Forêt de lilas de Ponoarele, pourrait contribuer à la délimitation, à l'établissement et à la promotion d'un paysage culturel, qui pourrait être inscrit sur la liste de l'UNESCO. L'application de cette stratégie pourrait contribuer à la stabilité d'une économie durable de la région. La réalisation d'une infrastructure locale de routes et de panneaux pour signaler le chemin vers le monument, la localisation de points où les touristes pourraient faire de petits arrêts pourraient développer le potentiel économique local. Fournir des services à ceux qui voyagent dans la région serait également bénéfique en termes de création d'emplois pour les résidents de ces localités. A partir d'un petit hub proposé aux touristes, des services associés tels que des guides locaux ou des hébergements chez les habitants pourraient être développés.

La nouveauté et l'originalité scientifique de ce travail réside dans la recherche multidisciplinaire de la dimension historico-artistique de la peinture religieuse à travers le prisme des interférences artistiques et sociales. Cette recherche n'épuise pas tous les aspects des thématiques abordées, le temps alloué à la recherche de chaque église étant relativement réduit par rapport aux valeurs patrimoniales contenues. La typologie des monuments funéraires et les inscriptions liées à la période des siècles XVIII-é – XIX-é, dans les cimetières où se situent ces églises, les inscriptions sur les livres liturgiques utilisés au XIX-é siècle, les maîtres charpentiers ou équipes, les itinéraires suivis par ces artisans ou peintres itinérants, les fondateurs des églises, ne sont que quelques sujets qui pourraient être abordés dans de futures recherches.

Chaque monument présenté dans ce travail, continuera d'exister au moins à travers les mentions enregistrées et concernant l'histoire, les réparations, les inscriptions votives, les fondeurs, la structure et le décor sculpté, en décrivant les pièces du patrimoine mobilier et immobilier.